

PSIXOLOGIK KOMPETENTLIK - VRACH KASBIY MAHORATINING MUHIM TARKIBIY KOMPONENTI

MUXTOROV ERKIN
MUSTAFOYEVICH

Buxoro davlat pedagogika instituti o'quv ishlari bo'yicha direktor o'rinbosari, psixologiya fanlari nomzodi, dosent.

Anotatsiya: Ushbu maqolada vrach kasbiy mahorati, "Psixologik kompetentlik" termini mazmuni ochib berilgan, I.S. Yakimanskaya, E.F. Zeer kabi olimlarning fikrlaridan namunalar keltirilgan. Vrachning kasbga yondashuvi, o'zini namoyon qilishi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: sub'ekt, ko'nikmalar, tuyg'udoshlik, konseptual kompetent, refleksiya, kasbiy tanglik, ijtimoiy-perseptiv.

Аннотация: В данной статье раскрывается профессионализм врача, содержание термина "психологическая компетентность", приведены примеры мнений таких ученых, как И.С. Якиманская, Э.Ф. Зеер. Речь идет о подходе врача к профессии, самовыражению.

Ключевые слова: субъект, навыки, эмоциональность, концептуальная компетентность, рефлексия, профессиональная напряженность, социально-перспектива.

Abstract: This article reveals the professionalism of the doctor, the content of the term "psychological competence", provides examples of the opinions of such scientists as I.S. Yakimanskaya, E.F. Zeer. It's about the doctor's approach to the profession, self-expression.

Keywords: subject, skills, emotionality, conceptual competence, reflection, professional tension, social perspective.

Hozirgi kunda "sub'ekt-sub'ekt" munosabatlari tarkibida faoliyat yuritayotgan mutaxassislar, xususan, vrachlar psixologik kompetentlik xususiyatiga ega bo'lishlari talab etiladi. Psixologik kompetentlik fanlararo muammo bo'lib, uni o'rganish bilan psixologiya, sotsiologiya, pedagogika kabi fanlar shug'ullanmoqda. Shunga qaramasdan, kompetentlikning ko'pchilik tomonidan e'tirof etiladigan nazariyasi mavjud emas. Uning shakllanish va rivojlanish omillari hamda mexanizmlarini talqin qilishga turlicha yondashuvlar ko'zga tashlanadi.

Psixologik kompetentlik muammosining dolzarbligiga, uning turli kasbdagi mutaxassislar uchun zarurligiga qaramasdan, mazkur yo'nalishdagi tadqiqotlar fragmental xususiyatga ega bo'lib, asosan, uning tuzilmasidagi tarkibiy qismlarni faoliyat va muloqotning muayyan

parametrlariga o'tkazadigan ta'sir doirasi bilan cheklanmoqda. Vrach kasbiy mahoratida psixologik kompetentlik bilan, kompetentlikning bir qator turlari ham talab etiladi. Jumladan;

Texnik kompetentlik – vrachning xastalikni davolash bo'yicha taktikani belgilashi, taktikani amalga oshirish uchun aniq vazifalarni qo'yishi, bu vazifalarni bajarishga mos dori-darmonlar, vosita va texnologiyalarni qay darajada bilishi va egallagani bilan belgilanadi.

Shaxslararo kommunikativ kompetentlik – kommunikativ uquqlar, ko'nikmalar, tuyg'udoshlikning mavjudligini, muloqot jarayonida bemorda yuz berayotgan o'zgarishlarni talqin qila olish qobiliyatini, bemorning hohish-istaklarini tushunish layoqatidan iborat.

Kontekstual kompetentlik – o'zi faoliyat yuritayotgan ijtimoiy muhitni tushunish, unga moslashish qobiliyatlarni qamrab oladi.

Adaptiv kompetentlik – kasbiy faoliyatda yuz beradigan o'zgarishlarni oldindan ko'ra bilish, ularga moslashish, tashkiliy muhitga ta'sir o'tkaza olish kabi qobiliyatlardan tashkil topadi.

Konseptual kompetentlik – o'zi faoliyat yuritayotgan ixtisoslik bo'yicha bilimlarning asoslari va zamonaviy yangiliklardan xabardorlik, ularni amaliyotga tatbiq qila olish ko'nikmalaridan iborat.

Integrativ kompetentlik – vrachning o'z ixtisosligi bo'yicha vujudga kelayotgan muammolarni optimal ravishda hal qilish, shu sohada faoliyat yuritayotgan boshqa hamkasblari faoliyatiga adekvat baho bera olish kabi sifatlaridan tashkil topadi. Integrativ kompetentlik kompetentlikning yuqorida sanab o'tilgan barcha turlarini egallash asosida shakllanadi.

Vrachning yuqorida sanab o'tilgan kompetentlik turlarini egallagani o'z vazifasini yuqori darajada bajarish uchun yetarli ichki resurslarga ega ekanligidan dalolat beradi. Bunday vrach o'zgarayotgan sharoitlarga osonroq moslashadi, fanning yangi yutuqlarini tezroq o'zlashtiradi va amaliyotga tatbiq qiladi. Bunday vrach boshqa hamkasblari bilan hamkorlik qilishga tayyor bo'ladi.

Psixologik kompetentlik va uning turli ko'rinishlari va shakllari orasidagi o'zaro bog'liqlik va o'zaro ta'sir ham deyarli o'rganilmagan. Ayni paytda, kompetentlikning darajalari va mezonlari ham yoritilmagan.

Vrachning psixologik kompetentligi uning kasbiy mahoratida yetakchi o'rinlardan birini egallashi ko'pchilik tomonidan e'tirof etiladi. Bunday e'tirof turli darajadagi hujjatlarda: me'yoriy, professiografik, vrachlik kasbiga bag'ishlangan hujjat va tadqiqotlarda o'z ifodasini topgan. Lekin bunday e'tirof nazariya doirasi bilan cheklanmoqda va uni

amaliyotga tizimli tarzda tadbqiq qilishga harakat ham kuzatilmayapti. Masalan, mamlakatimizda vrachlarni attestasiyadan o'tkazishning bir qator mezonlari ishlab chiqilgan. Lekin amalda qo'llanilyotgan talablarda vrachning psixologik kompetentligi va tayyorligi masalalariga e'tibor berilmagan.

Psixologiya fanida vrachlar psixologik kompetentligiga bag'ishlangan maxsus tadqiqotlarning juda kamligi kuzatiladi. Bunday hol vrachlarning kasbiy mahoratini o'stirish bo'yicha dasturlar tuzish va amaliyotga tadbqiq qilish vazifasini amalga oshirishni qiyinlashtiradi.

"Psixologik kompetentlik" tushunchasi mazmunini turli tadqiqotchilar turlicha talqin qilishmoqda. Ba'zi mualliflar bu tushunchani psixologik bilimlar, uquv va ko'nikmalar sifatida izohlasa, boshqalar uni shaxsning universal psixologik tizimi, deb tushuntirishmoqda. Sub'ektning psixologik kompetentligi psixologik fenomen sifatida xorijdagi psixologik maktablar va yo'nalishlar tomonidan tadqiq etib kelinmoqda. Bizning mamlakatimizda bu muammoni o'rganish endigina boshlanmoqda.

Psixologiya fanida "kompetensiya" va "kompetentlilik" tushunchalari turlicha izohlanmoqda: "kompetensiya" – muayyan sohadagi bilim va tajriba, mansabdor shaxs yoki muayyan organning vakolatlari doirasi, shaxs bilim va tajribaga ega bo'lgan soha. "Kompetensiya" – qonun, nizom yoki boshqa biror hujjat bilan muayyan organ yoki mansabdor shaxsga berilgan vakolatlari doirasi.

Ba'zi olimlar kompetentlikning mazmunini izohlashda turli tarkibiy qismlarni ajratib ko'rsatishadi: kompetentlikni ta'minlaydigan omillar (qobiliyatlar, bilimlar, iste'dod); faoliyat natijalari (mehnat mahsuli, faoliyat ob'ektidagi o'zgarishlar. Psixologiya fanida kompetentlikka berilgan ta'riflar ham turlicha:

- insonga o'z qobiliyatlari va mavqei doirasida faoliyat yuritishi uchun imkon beradigan faollikning ijtimoiy va individual shakllariga o'rgatilganlik darajasi, muammoli vaziyatlarni muvaffaqiyatli hal qilish darajasi.

- sub'ekt ijtimoiy tajribasining shakllanganlik darajasi;
- shaxsning lavozim talablarini muayyan darajada bajarish;
- imkonini beradigan kasbiy sifat va qobiliyatlarning yig'indisi
- tayanch va maxsus kasbiy ta'lim darajasi, kasbiy muammolarni hal qilishning tajribasini jamlash va ish staji;
- atrofdagi dunyoni tushunish me'yori va u bilan o'zaro ta'sirga kirishishning adekvatlik darajasi.

I.S. Yakimanskaya psixologik kompetentlik tarkibiga psixologiyaga oid bilimlar, uquv va ko'nikmalardan tashqari, vrachlik faoliyatida psixologiyaning ahamiyati va rolini aniq tasavvur qilish, bemorlarni davolashda psixologiyaga oid bilimlardan to'g'ri foydalana olish kabilarni kiritadi. Kasb psixologiyasi va kasbiy muvaffaqiyatni tadqiq etar ekan, E.F. Zeer kasbiy kompetentlik tarkibidagi quyidagi komponentlarni ko'rsatadi:

- hamkorlikka layoqatni ifodalaydigan ijtimoiy kompetentlik;
- kasbiy vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish ko'nikmasi, o'z mehnati natijalarini mustaqil baholay olish, yangi kasbiy bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish;
- refleksiyaga, kasbiy tanglik va deformasiya holatlarini muvaffaqiyatli bartaraf etish, kasbiy mahoratini oshirishga tayyorlikni qamrab oladigan individual kompetentlik.

Psixologik kompetentlikka berilgan boshqa ta'riflar ham ko'p. Ularning barchasini keltirish ko'p vaqt va joy talab qiladi. Ularning ko'pchiligi aynan bir hodisani turli tomondan turli shaklda izohlashning ko'rinishidir. Aksariyat hollarda ular bir-birini to'ldiradi. Biz ularning barchasini keltirib o'tirmay, vrachning psixologik kompetentligi tarkibini tahlil qilishga harakat qilamiz.

Vrach kasbiy kompetentligini tashkil etuvchi muhim tarkibiy qismlardan biri psixologik kompetentlikdir. Psixologik kompetentlikning tarkibiy qismlaridan biri kommunikativ kompetentlik hisoblanadi. Vrachning kommunikativ kompetentligi boshqa kasb egalarining kommunikativ kompetentligi bilan bir qator umumiy jihatlarga ega. Ayni paytda, vrach kommunikativ kompetentligining o'ziga xos jihatlari ham mavjud.

Vrachlikdan boshqa kasb egalari kommunikasiya jarayonida axborot almashsa, vrach bu jarayonda axborot almashishdan boshqa funksiyalarni ham bajaradi. Bundan tashqari, vrach uchun kommunikasiya jarayonida boshqa mutaxassislar uchun zarur bo'lmagan sifatlar ham zarur bo'ladi. Masalan, bemorlar bilan muloqot jarayonida vrach uchun zarur bo'lgan sifatlardan biri sabr-toqatli bo'lishdir. Bu sifatning zarurligi vrach muloqotga kirishayotgan bemorlarning psixologik holati bilan bog'liq. Bemorlarning ko'pchiligi kasallik tufayli injiq bo'lib qoladi. Bunday holat, ayniqsa bolalarda yaqqol ko'zga tashlanadi. Mazkur holat vrachdan, ayniqsa, pediatriklardan muloqot jarayonida sabr-toqatli, chidamli bo'lishni talab qiladi. Oddiy suhbat chog'ida suhbatdoshining injiqligi joniga tegsa,

odam suhbatni to'xtatishi va keyinchalik mazkur suhbatdosh bilan uchrashishni umuman istamasligi mumkin. Vrach bunday qila olmaydi.

Kommunikativ kompetentlik muloqot jarayonida kognitiv, emosional va psixomotorik sifatlarda o'zini namoyon qilishda, ulardan foydalanishda ifodalanadi. Bemor bilan muloqot samarali bo'lishi uchun vrach mazkur bemorning xarakter xususiyatlari, jumladan aksentuasiyaarini bilishi maqsadga muvofiqdir.

Aksentuasiyalarning vrach kundalik faoliyatida qo'llashi mumkin bo'lgan qator tipologiyalari mavjud. Ana shu tipologiyalar vrachlar faoliyatida sinovdan o'tar ekan, ularning eliminasiyasi, ya'ni saralanishi yuz berdi. Hozirgi kunda jahon amaliyotida ko'proq qo'llanayotgan tipologiyalar, Shmishek tipologiyasi, Lichko tipologiyasi va Leongard tipologiyasi hisoblanadi. O'zbekistonda psixologiya bo'yicha o'tkazilgan tadqiqotlarni tahlil qilish, bizning mamlakatimizda Leongard tipologiyasiga ustuvorlik berilayotganini ko'rsatadi. Bunday holatni tushunsa bo'ladi. Leongard tipologiyasi muallifning uzoq yillar davomida nevrozlar klinikasida to'plagan tajribasi asosida shakllantirilgan. Mazkur konsepsiya birinchi marta 1960 yilda Berlinda sinab ko'rilgan. Leongardning guvohlik berishicha, o'sha davrda Berlin aholisining yarmida aksentuasiyalar mavjud bo'lgan. Keyinroq, 2008 yilda rossiyalik olimlar guvohlik berishicha, odamlarning 90-95 foizida aksentuasiyalar mavjud. Mana shu holatning o'zi ham vrach amaliy faoliyatida bemorlar xarakterida qanday aksentuasiyalar mavjudligini hisobga olish naqadar zarurligini ko'rsatadi.

Kommunikativ kompetentlik tarkibidagi komponentlardan biri ijtimoiy-perseptiv kompetentlikdir. U muloqot qilinayotgan shaxsni to'la va to'g'ri idrok qilishda, to'g'ri tushunish va baholashda namoyon bo'ladi. Ijtimoiy perseptiv kompetentlikni tadqiq qilar ekan, N.E. Vegerchuk quyidagi tarkibiy qismlarni ajratib ko'rsatadi: maqsadli-motivasion, kognitiv, emosional va baholash komponentlari. Shu bilan birga, mazkur muallif ijtimoiy-perseptiv kompetentlik tarkibiga sub'ektning o'zini kasbiy muloqot va faoliyat olib boruvchi shaxs sifatida baholashga layoqatini ham kiritadi.

Ijtimoiy-perseptiv kompetentlik o'zini individ, faoliyat sub'ekti sifatida to'la, chuqur idrok eta olish, tushunish va baholash sifatida namoyon bo'ladi. Shunday qilib, ijtimoiy-perseptiv kompetentlik insonni ijtimoiy-perseptiv jarayonning to'laqonli sub'ekti bo'la olishga tayyorligi

sifatida tavsiflanishi mumkin. Bunday sifat uning sosium bilan o'zaro ta'siri muvaffaqiyatli kechishini ta'minlaydi.

Hozirgi davrning o'ziga xos xususiyatlaridan biri ilmiy-texnika progressi, ijtimoiy hayot barcha sohalarining axborotlashuvidir. Bu vaziyat boshqa kasb egalari qatorida vrachlardan ham o'z kasbiga shu paytgacha misli ko'rilmagan ijodiy yondashuvni talab qiladi.

Raqobatning kuchayishi talab qiladigan sifatlar jumlasiga innovasion fikr yuritish, vrachlik kasbi va amaliyotidagi yangiliklardan muntazam xabardor bo'lish va o'z amaliyotiga keraklilarini tadbiq qila olish, bemorlarning ishonchini qozonish kabilarni kiritish mumkin. Bunday sifatlarga ega bo'lish uchun vrach nafaqat o'z bilimlariga, balki ijtimoiy hayotning boshqa sohalariga ham oid bo'lgan bilimlarni muntazam o'zlashtirib borishi talab etiladi. Boshqacha qilib aytganda, bozor munosabatlariga o'tish sharoitida vrachning o'z kasbiy mahoratini oshirishdan manfaatdorligi keskin ortadi. Endi, vrach faqatgina mutaxassis sifatida emas, balki jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida o'zini namoyon qilishi kerak bo'ladi.

Kasbiy mahoratni egallash uzoq davom etadigan jarayon bo'lib, bir necha bosqichlarni qamrab oladi. Bu bosqichlar quyidagilar: vrachning kasbga moslashuvi, vrachning mutaxassis sifatida o'zini namoyon qilishi, kasbni egallashda barqaror muvaffaqiyatlarga erishuvi va yuksak kasbiy mahorat bosqichi. Tibbiyot oliygohlarida bu bosqichlarning hammasini bosib o'tish mumkin emas. Bu bosqichlardan hatto dastlabkisi – vrachning kasbga moslashuvi ham oliygohda to'la yakunlanmaydi. Bu bosqichning yakunlanishi oliy ma'lumotga ega bo'lgan vrach mustaqil faoliyat boshlagan dastlabki bir necha yillar davomida yuz beradi.

Kasbiy mahoratning keyingi bosqichlariga o'tishga mustaqil ish jarayoni, malaka oshirish institutlari va kurslarida o'qish, ko'proq o'z ustida ishlash jarayonida erishiladi.

Adabiyotlar:

1. Ibodullayev Z.R. Asab va ruhiyat. – T.: "ZAMIN NASHR".
2. Solojenkin V.V. Psixologicheskie osnovy vrachebnoy deyatel'nosti. – M.: Akademicheskii proekt, 2003. – S. 74.
3. Shestopal ye.B. Psixologiya kompetentnosti. – Moskva, 2013. – S. 71
4. Abayev Y. K. Logika vrachebnogo myshleniya // Med. novosti, 2007. – № 5. – S. 16-22.
5. Muxtorov E.M. Vrach kasbiy mahorati va psixodiagnostika samaradorligi. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2016.